La significació subjectiva i social dels cossos

Isabel Martínez Benlloch

«La sexuació humana produeix una simbolització específica en cada cultura i això té efectes en el seu imaginari. El cos és territori tant de la simbolització social com psíquica... La diferència sexual anatòmica marca un destí diferencial sexual i per les posicions que ocupem socialment».

MARTA LAMAS.[1]

«L'aparença o l'efecte de l'ésser es produeix sempre mitjançant les estructures de significació».

JUDITH BUTLER.[2]

El present dossier proposa, com indica el títol, analitzar la funció del cos en el procés de creació de la cultura de gènere, la seua inserció en els espais de significació subjectiva i la seua rellevància com a mitjà d'afirmació dels espais de poder. En el cos actuen els múltiples poders que s'exerceixen sobre els subjectes, per la qual cosa l'anàlisi dels discursos que a propòsit d'això es construeixen, i les maneres de dominar-lo (la normativitat jurídica i les pràctiques socials), en definitiva, les diferents tecnologies culturals que hi incideixen, ens permetran fer palès que el cos és un espai de dominació de l'aparell de poder. Examinar des d'una perspectiva feminista el cos construït, veure de quina manera s'hi concentren les relacions humanes jerarquitzades pel sexe o d'altres formes d'exclusió, ens possibilita, com veurem en els següents assaigs, d'aprofundir en l'anàlisi de la relació *poder-cos-desig*, entramat que sustenta la cultura de gènere.

En la cultura occidental contemporània, les aportacions del pensament feminista han sigut rellevants. En la dimensió política, les reivindicacions plantejades han permès el reconeixement de drets d'igualtat entre els sexes i, concretament a moltes dones, d'assolir, si més no formalment, una ciutadania plena. En la dimensió acadèmica, teoritzar

Isabel Martínez Benlloch és doctora en Psicologia, professora a la Facultat de Psicologia de la Universitat de València, i membre de l'Institut d'Estudis de la Dona. S'ha especialitzat en Estudis de subjectivitat i salut des d'una perspectiva de gènere. Ha coordinat les obres *Género, desarrollo psico-social y trastornos de la imagen* (2001) i *Imaginario cultural, construcción de identidades de género y violencia* (2008).

sobre el subjecte del feminisme, d'una banda, ha contribuït a desvelar la dominació patriarcal i l'androcentrisme de les matrius disciplinàries i, en conseqüència, ha fet visible la discriminació de les dones. D'altra banda, ha permès l'emergència de nous camps d'estudi que amb una perspectiva crítica han contribuït a desemmascarar mites, a qüestionar certeses «suposadament» científiques, i a desmuntar els dualismes clàssics. Un d'aquests camps d'investigació gira entorn del qüestionament de la concepció hegemònica del cos com a univers tancat: natural, unitari i immutable –en els seus aspectes bàsics–, per tal d'incidir en la seua construcció artificiosa.

Històricament, el cos ha sigut focus i objecte de poder. Les diferents concepcions del cos posen de manifest no solament les preocupacions que hi recauen, sinó també la multiplicitat de pràctiques, sabers, discursos i dispositius que l'han travessat. Foucault,[3] inspirant-se en Nietzsche, ens adverteix que en tota societat el cos sempre ha estat atrapat a l'interior de poders que li han imposat coaccions, interdiccions i obligacions. Així mateix, Bourdieu, en *La dominació masculina*, incideix en la càrrega de sentit simbòlic que es diposita en el cos i els seus efectes, quan afirma que *l'habitus* –com a esquemes no pensats de pensament– es refereix als sistemes perdurables i transferibles d'esquemes de percepció, apreciació i acció, que resulten de la institució d'allò social en els cossos. Les oposicions que s'articulen entorn de la diferència sexual, de l'inscriure's en allò biològic, legitimen la violència simbòlica en què se sustenta la dominació masculina, és a dir, els discursos que constitueixen i articulen el cos, i el transformen en matèria cultural, ja que hi instal·len prescripcions que produeixen clars efectes normatius. Els canvis que s'operen en les representacions del cos –propi i de l'altre– demostren que el cos és una construcció cultural històricament específica. Les representacions del cos són vehicle per a significar i donar sentit a actituds, emocions i interessos quotidians, però també remeten a espais més simbòlics i imaginaris de la subjectivitat, relatius a desigs, pensaments i ideals. Aquest fet ens duu a considerar la necessitat de desmuntar les *certeses* que entorn del cos ha construït la tradició cultural occidental; contràriament, els qui s'allunyen de l'associació sexe/gènere estan condemnats a ser vistos i jutjats des de l'anormalitat i els marges.

L'autor que més ha teoritzat sobre el cos disciplinat ha sigut Foucault.[4] La seua investigació se centrà tant en les tecnologies de dominació sobre els altres com sobre si mateix, afirmant que la dominació té com a punt de partida el cos dominant-se a si mateix. Així doncs, per a comprendre l'efectivitat de la dominació, no solament hem d'abordar la seua imposició des d'una perspectiva macrosocial sinó també, considerar els efectes de la dominació com una elecció. El que es pot fer sobre un cos depèn també del que un cos pot fer-se a si mateix, i, en aquest sentit, assoleix potencial politicosocial.

El significat simbòlic que donem al nostre cos, i el control que hi exercim, ocupen un lloc central en la nostra subjectivitat. Els nostres «jos» estan inextricablement continguts en els nostres cossos i en el que en fem. El cos, la nostra imatge corporal, no és tan sols una mera representació anatòmica, sinó que engloba altres registres, com el d'ésser suport del narcisisme i encarnació simbòlica del subjecte desitjant. Com planteja Freud, el «jo» abans que res és un «jo cos» i

aquesta centralitat del cos rau en el fet que és un complex aparell de mediació entre el subjecte i l'àmbit social.

En la construcció de l'ordre simbòlic i de l'imaginari social, el pes del llenguatge és rellevant. La seua funció estructurant permet que la realitat simbolitzada actue com a punt de partida en el procés de construcció dels subjectes i de les seues possibilitats de relació diferenciada amb el món. És per això que en la nostra societat marcada pel gènere, el sistema sexe/gènere –que inscriu jerarquies de poder– forma la base de la nostra construcció subjectiva. El sistema patriarcal, en introduir la distinció entre lògica de producció i lògica de reproducció –les seues lògiques de la complementarietat i de la divisió sexual del treball–, connotà de valor, naturalitzà, la condició sexuada de les dones per a justificar la seua discriminació. Un mecanisme similar s'estableix per a mantenir l'estigmatització dels subjectes no hegemònics obviant el fet que la sexualitat i, en conseqüència, la corporalitat constitueixen eixos substantius en la vida de les persones.

En el cos i, doncs, en el gènere, com una construcció variable i contextual, apunta Butler, convergeixen tota una sèrie de relacions culturals i històriques, específiques, ja que «fins i tot quan els sexes semblen ser nítidament binaris en la seua morfologia i construcció (cosa que caldrà qüestionar), no hi ha raó per suposar que els gèneres hauran de continuar essent-ne dos. (...) Un sistema binari de gèneres manté implícitament la idea d'una relació mimètica entre gènere i sexe, en la qual el gènere reflecteix el sexe o, si més no, està restringit per ell».[5] Tot i que no hi ha subjecte que no siga sexuat, cal reconèixer que el sexe és un producte cultural de la lògica de gènere. A més a més, l'aparent *naturalitat del cos* (val a dir, del sexe), deriva, tal i com assenyala Torras,[6] seguint Butler, de la repetició constant d'unes pràctiques autoritzades i (auto)imposades lligades a la interiorització de representacions externes adequades com a pròpies, repetició que ens produeix la il·lusió de cossos que sempre han sigut, són i seran així. Aqueixa performativitat del cos i dels seus atributs genericosexuals emmascara i reprodueix, com un determinisme inqüestionable de la naturalesa, les estratègies adequades de control de l'economia corporal.

És, doncs, en la trama de la interpretació sociohistòrica i simbòlica que hom fa de la diferència anatòmica on els subjectes s'incardinen i estableixen la diferència entre el «jo» i «l'alteritat», és a dir, on es fa l'experiència de la pròpia identitat corporal, psíquica i social que, òbviament, sofreix canvis en l'esdevenir de la història personal. En una societat *generitzada* com la nostra, serà en el desplaçament del sexe –des d'instàncies biològiques a un espai de possibles delimitat per la cultura– on s'intercalarà el gènere com a resultat d'un procés de normalització. En aquesta evolució s'articula l'ordre de les representacions, que actua tant en la sexualitat (en l'elecció d'objecte) com en la identitat de gènere (la interiorització del sistema de creences i de valors relatius a la diferència sexual en la qual se sostenen les relacions de poder entre homes i dones). Aquest fet permet actuar al subjecte no sols per l'herència que li imposa el seu codi genètic, sinó per un saber après i transmès en la cultura, la qual cosa li possibilita d'individuar-se en la forma de combinar simbòlicament el desig.[7]

El cos sexuat[8] fonamenta les afirmacions normatives sobre l'ordre social, la qual cosa

el polititza, per tal com en la nostra cultura, com ja hem assenyalat, la diferència sexual marca un destí diferencial que està determinat per la significació que el patriarcat li imposa. Els cossos estan subjectes alhora a un sistema genèric, a un *haver de ser*, i a una *sexualitat*, a una manera d'usar aqueix cos sexuat en la relació amb els altres, la qual cosa implica que per l'acció sociocultural el cos sexuat se sexualitza. El cos, com a realitat social i subjectiva, és un producte social i un productor de sentit. Aquesta doble dimensió ens duu a considerar el pes d'allò social en la conformació individual, però tenint en compte que a pesar de les formes hegemòniques de masculinitat i feminitat, aquestes són assumides de manera complexa per subjectes individuals i, per tant, allò subjectiu inclou la forma individual en què la dada biològica se simbolitza en l'inconscient.

A més a més, una de les paradoxes del pensament i de les seues representacions en models referencials és que no reflecteixen la realitat, sinó que la interpreten, l'organitzen i la legitimen; és a dir, la simbolitzen amb les conseqüències psicològiques, socials i polítiques que això comporta. Com diu Althusser, la ideologia representa la relació imaginària dels subjectes amb les relacions reals en què viuen i que en conformen l'existència. Aquesta relació imaginària permet que les interpretacions que es realitzen de la nostra condició sexuada adquiresquen estatus de propietats objectives en la vida social. La percepció subjectiva, allò que pensem i sentim en construir realitats objectives –que sovint es fonamenten en idees preconcebudes– incideix en allò estructurat per aqueixes idees i, en conseqüència, les prescripcions que nodreixen els estereotips sexuals duen a establir, en gran mesura, els espais i temps de vida de les persones, puix que els estereotips, malgrat que més que parlar del subjecte individual ho fan del personatge –en objectivar els subjectes homogeneïtzant i desdibuixant tota individualitat–, persisteixen i esdevenen «mascarada». Aquestes mascarades són les que, entre altres mecanismes discriminatoris, alimenten les construccions ideològiques que s'encarnen en el sexisme i que es van absorbint a través del procediment insidiós de la metàfora.

És per això que les categories masculinitat/feminitat i la manera com cada subjecte assumeix la seua diferència de sexe són fonamentals en l'estructuració psíquica del desig. Així, els subjectes som produïts tant pel llenguatge, les pràctiques i les representacions simbòliques que operen en cada context social com per processos intrapsíquics vinculats a la vivència i simbolització del cos, processos que conformen la representació mental del cos i del cos erogen. Així doncs, el cos, aqueixa superfície anatòmica que ens envolta, actua com a frontissa que articula allò social i allò psíquic, i és simbolitzat en aquests dos àmbits.[9] Pel que fa al símbol, el cos remet a l'anàlisi dels continguts i processos culturals que interpreten i organitzen la nostra corporeïtat, és a dir, a les pràctiques culturals i a les imatges del cos que produeixen efectes conformadors de la subjectivitat, car el cos actua com a escenari de l'acció moral.

Els cossos sexuats encarnen la diversitat i multiplicitat de formes en què s'assumeix la sexualitat. Sexualitat travessada per aspectes que tenen a veure amb la construcció de la subjectivitat en què la cultura, la pertinença de gènere, l'ètnica i el grup d'edat assoleixen protagonisme. Si, com s'ha plantejat, a la base del procés de subjectivació hi ha

la concepció del propi cos, la forma de ser experimentat i la manera de sentir i de manifestar els afectes, això situa el cos en un lloc privilegiat i, com afirma Foucault, el converteix en un objecte de poder i disputa. En el primer volum de *La història de la sexualitat. La voluntat de saber*, aquest autor planteja que la sexualitat no és un impuls natural dels cossos i, per tant, no hauria d'entendre's com un assumpte privat, íntim o natural, sinó que és totalment construïda per la cultura hegemònica. És el resultat d'una «tecnologia del sexe», d'una sèrie de pràctiques discursives, prescriptives i/o coercitives que, lluny d'inhibir o de reprimir la sexualitat, l'han produïda i la continuen produint, amb el propòsit d'assegurar la pervivència del sistema de creences i del poder hegemònic. És a través de les idealitzacions que es construeixen per a delimitar els espais de sexualitat que es realitza un apoderament dels cossos i dels seus plaers.

Per analogia a la proposta foucaultiana, Teresa De Lauretis (2000) construeix el concepte «tecnologia del gènere» per a aludir a la poderosa tecnologia dels discursos socials. En el seu text *La tecnologia del gènere* afirma que tant el gènere com la sexualitat no són propietats dels sexes sinó que, més aviat, són els efectes que s'esdevenen en els cossos, els comportaments i les relacions socials a conseqüència del desplegament d'una complexa tecnologia política. En el marc de la teoria althusseriana de la ideologia, reprèn el concepte gènere i planteja: «el sistema sexe/gènere és tant una construcció sociocultural com un aparell semiòtic, és un sistema de representació que confereix significat (identitat, valor, prestigi, posició en el sistema de parentiu, estatus en la jerarquia social, etc.) als individus d'una societat (...) el gènere té la funció (que el defineix) de constituir individus concrets, és a dir, homes i dones».[10]

La tecnologia de gènere historitza els cossos dels personatges, els semiotitza, fa que cada cos signifique allò prescrit tant per a si mateix com per als altres, i aquesta delimitació n'articula les possibilitats. En aquest context, la sexualitat no és física ni biològica, sinó efecte de l'estructura de la fantasia, és una producció fantasmagòrica de significants encarnats. Analitzar les formes què es prescriuen «els usos del cos» i es «domestiquen els sentits» permet constatar el pes cultural de l'heterosexualitat i els seus efectes, qüestionant les concepcions essencialistes en les quals se sostenen categories binàries que situen molts subjectes als marges. ❐

1. Marta Lamas, *Cuerpo, diferencia sexual y género*, Mèxic, Taurus. 2002.
2. Judith Butler, *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*, Mèxic, Paidós, 2001. (Original anglès, 1990).
3. Michel Foucault, *Historia de la sexualidad. Vol. 1. La voluntad del saber,* Madrid, Siglo XXI, 1978. (Original francès, 1976).
4. M. Foucault, *Historia de la sexualidad. Vol. 2. El uso de los placeres*, Madrid, Siglo XXI. 1993. (Original francès, 1984).
5. Judith Butler, *op. cit.*, 39.
6. Meri Torras, «Cuerpos, géneros, tecnologías», *Lectora. Revista de Dones i Textualitat,* 10, 1-4, 2004.
7. Isabel Martínez Benlloch, Amparo Bonilla Campos, *Sistema sexo/género, identidades y construcción de* la *subjetividad,* València, PUV, 2000.
8. Per a un desenvolupament exhaustiu del tema, vegeu Susan Bordo, *Unbearable Weight. Western Culture and the Body,* Berkeley-Los Angeles-Londres, University of California Press, 1993; Judith Butler, *Cuerpos que importan. Sobre los límites materiales y discursivos del «sexo»*, Buenos Aires, Paidós, 2002 (original anglès, 1993); Gabriela Buzzatti i Anna Salvo, *El cuerpo-palabra de las mujeres: los vínculos ocultos entre el cuerpo y los afectos.*, Madrid, Cátedra. Col. Feminismos, 2001 (original italià, 1998).
9. Marta Lamas, *op. cit.*, 21.
10. Teresa de Lauretis, Diferencias. *Etapas de un camino a través del feminismo*, Madrid, Horas y horas. Cuadernos inacabados, 2000, 39.

LA REVISTA
QUE CAL LLEGIR

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon **93 245 79 21**

Fax **93 265 44 16**

Internet **www.lavenc.cat**

La revista en format digital

www.quiosc.cat